

5. Боротьба радянських силових структур проти ОУН і УПА у 1945 р.

Як зазначалося, партійні органи націлювали радянська війська на подолання спротиву самостійницьких сил до 15 березня 1945 р. Військовий потенціал регулярних військ підкріплювався групами сприяння органам НКВС та винищувальними батальонами, які залучалися не лише до патрулювання й охорони населених пунктів, а й до активних наступальних дій. На початку 1945 р. на території Західної України налічувалося 2 336 груп сприяння і самооборони, які мали 24 025 членів, а також 212 винищувальних батальонів (23 906 бійців)²⁶³.

Протягом січня і лютого ВВ НКВС здійснювали широкомасштабні військово-чекістські операції та облави в районах Бібрки (Львівщина), Галич, Войнилів, Бурштин (Станіславщина), Підгайці (Тернопільщина), Мединичі (Дрогобиччина), у яких було задіяно близько 10 тис. військовослужбовців. У Карпатах, Підкарпатті й Буковині (від р. Стрий до р. Прут) в аналогічних операціях протягом квітня— травня брали участь 40 тис. солдатів та офіцерів²⁶⁴.

Концентрованими ударами українському підпіллю завдано відчутних втрат. За час від 10 до 31 січня 1945 р. в ході першої “великої блокади” у Львівській області вбито 771 і захоплено в полон 4 732 повстанці, з'явилося з повинною 4 335 осіб, Дрогобицькій — відповідно 876, 1 729 і 3 677 осіб, Станіславській — 994, 1 323 і 1 155 осіб; Волинській — полонено 400 і прийшло з повинною 636 осіб, у Тернопільській — відповідно — 461 і 438 осіб, Чернівецькій — 198 і 604 особи²⁶⁵. Треба мати на увазі відносність даної статистики. У звітній документації з районів та областей знаходимо чимало плутанини, до того ж треба враховувати й іманентну рису партійної бюрократії — цифроманію і потяг до перебільшення реальних успіхів. ЦК КП(б)У неодноразово картав за це обласних і районних функціонерів, та змінити нічого не зміг, про що свідчить його інструктивний лист від 3 лютого 1945 р., в якому висловлюється недовіра до даних по Тернопільській області²⁶⁶.

На пленумі ЦК КП(б)У підведено підсумки двомісячної боротьби з “українськими націоналістами”. За цей період 11 тис.ояків УПА і членів ОУН було вбито, 26 тис. полонено, прийшло з повинною 22 тис. осіб та 13 тис. тих, хто без особливих причин ухилявся від призову до Червоної армії²⁶⁷.

5. Боротьба радянських силових структур проти ОУН і УПА у 1945 р.

Скорочення кількості й чисельного складу відділів УПА та боївок ОУН ілюструється такими цифрами: згідно з даними НКВС УРСР, на 25 січня 1945 р. налічувалося 496 бойових одиниць ОУН і УПА загальною чисельністю 25 353 особи²⁶⁸.

Станом на 15 березня (саме в цей день планувалося завершити розгром українських націоналістичних формувань), за інформацією обкомів партії, у Львівській області залишалося 49 “банд” (1 200 бійців), Волинський — 7 (704), Ровенський — 55 (1160), Дрогобицький — 69 (1 384), Станіславський — 11 (2 150), Тернопільський — 79 (1 908)²⁶⁹. Тому радянська влада вдалася до другої “великої блокади”, що тривала до червня.

У боях першої половини 1945 р. полягло чимало авторитетних польових командирів УПА і членів ОУН. Найбільшою втратою вважалася загибель 12 лютого 1945 р. на Оржівських хуторах (Клеванський р-н Ровенської обл.) командира УПА-Північ та провідника ОУН на ПЗУЗ Д. Клячківського (Клима Савура). Операцією керував особисто нарком внутрішніх справ УРСР Т. Строкач. УПА-Північ втратила близько 30 сотенників та 6 курінних командирів, у тому числі таких, як Острізький-Голубенко — заступник командира і шеф штабу з'єднання груп “Завихост”, Лисий — командир бригади “Пилявці”, Буря — командир бригади “Холмська”, Верховинець і Крига-Назар — командири бригади “Помста Крут”, Ярок — командир бригади “Пам’ять Базару”. Ще 45 старшин потрапили в полон²⁷⁰.

5 березня не стало першого заступника командира і начальника штабу УПА Карповича та інспектора військової підготовки УПА й колишнього начальника штабу північно-західної групи УПА Макаренка, 23 березня — заступника командира УПА-Захід Креміня, 28 березня — провідника Південного краївого проводу ОУН Бориса.

Значна кількість полонених, а серед них були командир Північно-західної групи УПА Ю. Стельмащук (Рудий), член ЦП ОУН(СД) П. Дужий і його брат, редактор журналу “Повстанець” та бойового статуту піхоти УПА М. Дужий, зав. друкарнею і господарський референт УП ОУН Є. Мирослав (Улас), член ЦП ОУН І. Переривський-Данищук (Гарматюк) та інші, пояснювалася широкомасштабними оперативно-агентурними заходами радянських спецслужб. Уяву про їхнє проникнення в середовище українських самостійників дають наступні дані: на 1 липня 1945 р. на обліку органів внутрішніх справ республіки у західних областях перебувало 175 резидентів, 1 196 агентів, 9 843 інформатори. Ще більш розгалуженою була мережа НКДБ. На 25 липня 1946 р. лише у Станіславській області вона складалася з 6 405 осіб: 641 агента, 142 резидентів, 5 572 інформаторів, 50 утримувачів явочних і конспіративних квартир. Від 1 січня 1945 р. до 1 липня 1946 р. радянські спецслужби завербували 5 671 особу — 596 агентів, 93 резиденти, 4 941 інформатора й 41 утримувача явочних та конспіративних квартир²⁷¹.

Очевидно, не такими вже й перебільшеними були оцінки масштабів проникнення “підривних елементів” до повстанських лав, зроблені крайовим провідником Чупринкою. Характеризуючи становище ОУН на ПЗУЗ, він припускає, що серед кадрів “Максима” (Дубового), який її очолював, дійових і активних налічується 30 %, а решта — або аген-

Розділ 6. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним ...

ти НКВС (50 %), або ж безідейні та спекулятивні елементи. Відтак протягом січня—серпня 1945 р. СБ ліквідувала на ПЗУЗ 835 членів ОУН та вояків УПА, яким висунули звинувачення у співпраці з органами НКВС²⁷².

За сприятливих умов добре підготовлений агент міг завдати повстанцям більших втрат, ніж цілий полк регулярних військ. Показовою у цьому плані є військово-чекістська операція, підготовлена міжобласною опергрupoю НКВС УРСР, якій передувало впровадження до південного крайового проводу ОУН агента Остапа. На явці у березні 1945 р. він повідомив, що “об’єкт” перебуває на території Козіївського району Тернопільської області. До операції залучено оперативний склад органів НКВС, 18-та і 25-та бригади ВВ НКВС і спецгрупа з колишніх “бандитів” під командуванням Орла. Протягом 27—29 березня вони вбили 65 повстанців (у тому числі провідника крайового південного проводу ОУН Бориса і надрайонного провідника Слуха), захопили в полон 244 бійців, 22 зв’язкових, затримали 131 “бандпособника” і 127 осіб, які ухилялися від мобілізації. Ще 105 лісовиків з’явилися з повинною²⁷³.

За рекомендацією М. Хрущова органи НКВС і НКДБ викликали великі групи людей на “співбесіди” і вербували з них агентів та інформаторів. Інша мета, якої досягали цим методом, це нарощання недовіри підпільної мережі ОУН та УПА до населення, розрив, що утворювався між українським національно-визвольним рухом і його соціальною базою.

Ще ширшої практики у 1945 р. набуло використання спеціальних груп НКДБ—НКВС. 4 березня 1945 р. спецгрупа УНКВС по Волинській області на чолі з колишнім курінним УПА Максимом затримала шефа зв’язку обласного проводу ОУН Й. Кравчука (Комара). Енкаведисти завербували його і ввели до складу спецгрупи. Вже наступного дня Максим і Комар взяли участь в операції із затриманням районного провідника, який перебував у Локачівському районі Волинської області. В ході бою було вбито 6 осіб, серед них — уже згаданих Карповича та Макаренка.

12 грудня 1944 р. в с. Новини Порицького району Волинської області добровільно здався радянським властям курінний УПА В. Левочки (Юрченко) разом зі своєю охороною. Управління прикордонних військ НКВС Українського округу призначило його старшим групи агентів-бойовиків під псевдо Соколенко. 19 членів групи, до якої входили 10 агентів 2-го прикордонного загону, група бойовиків НКВС і радист після відповідної підготовки були перекинуті на територію Польщі у вигляді групи командирів УПА-Схід, бойовки, З роїв і радиста, причому Соколенко діяв за легендою супроводжуючого. Керівництво НКВС УРСР ставило перед нею завдання забезпечити виявлення та знищення керівного складу штабу ВО 2 “Буг”, сотні УПА “Ягода” і Холмського окружного проводу. В результаті операції, проведеної силами 2-го прикордонного загону і спецгрупи, від 7 до 21 лютого 1945 р. з території Польщі було виведено й арештовано 140 осіб, захоплено 182, затримано 184, вбито 60, добровільно з’явилося з повинною 5. Всього — 571 особа. Серед них виявлено в ході слідства 107 осіб керівного та командного складу ОУН та УПА, в тому числі члена окружного

5. Боротьба радянських силових структур проти ОУН і УПА у 1945 р.

проводу ОУН, інструктора політичної роботи округу “Битъко” (Лоцман), керівницю районного проводу жіночої мережі ОУН Одарку, зв’язкову Холмського окружного проводу ОУН Віру, коменданта жандармерії, інспектора кавалерії штабу УПА ВО-2, окружного інспектора з підготовки старшинських кадрів для УПА та ін.

Єдине, що змогло підпілля, — це на знак помсти вбити рідного та двоюрідного брата Соколенка, тіла яких зусиллями органів внутрішніх справ були перевезені з Польщі й поховані в Україні. До речі, радянські спецслужби “дістали” виконавців теракту в с. Хоробоув (Польща) і вивели їх на свою територію. Родину ж Соколенка під охороною вивезли в Сокаль, де вона була належним чином забезпечена²⁷⁴.

Результати діяльності спецгруп узагальнені в доповідній записці наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного на ім’я свого московського шефа Л. Берії (26 липня 1945 р.). У документі вказувалося, що перед спеціальними групами ставилися такі завдання:

- “1. Захоплення або фізичне винищення керівних центрів чи ватажків ОУН—УПА.
2. Знищенння дрібних банд УПА і місцевих боївок ОУН і СБ.
3. Підведення банд УПА під оперативний удар органів та військ НКВС.
4. Знищенння системи живого зв’язку ОУН—УПА через розгром пунктів зв’язку. Знищенння або захоплення зв’язкових і шефів зв’язку.
5. Збирання необхідних розвідувальних відомостей перед проведенням великих чекістсько-військових операцій.
6. Виявлення і знищенння криївок ОУН—УПА”²⁷⁵.

Як правило, спецгрупи складалися з колишніх підпільників та уповіців, які прийшли з повинною. Та спочатку їм доручали (в якості перевірки) завдання “з ліквідації оунівського бандитизму, внаслідок чого з боку учасників спецгруп за весь час їх існування не було жодного випадку зради” (насправді такі випадки траплялися). На території Ровенської та Волинської областей до спецгруп вливалися колишні радянські партизани, які знали місцевість і мали досвід боротьби з українським національним підпіллям. До спецгруп входило від 3 до 50 й більше осіб, залежно від легенди і характеру завдань.

Станом на 20 червня 1945 р. у західноукраїнських областях діяло 156 спецгруп, в яких налічувалося 1 783 особи, з них у Чернівецькій області (на 20 квітня) — 25 (106 осіб), Львівській — 26 (219 осіб), Станіславській — 11 (70), Дрогобицькій — 10 (52), Тернопільській — 2 (34), Ровенській (на 20 травня) — 49 (905), Волинській — 33 (397).

У результаті використання спецгруп на території Чернівецької області вбито 62 учасники підпільного руху, захоплено живими 126 “бандитів” і 72 “бандпосібники”, Львівської — вбито 24, полонено 40, у Станіславській — убито 34 і полонено 149, Дрогобицькій — вбито 52, полонено 3, Тернопільській — убито 18, полонено 31, Ровенській — убито 1 604, захоплено живими 614 повстанців і 139 “бандпосібників”, Волинській — убито 186, полонено 272.

Внаслідок їхньої діяльності вбиті Клим Савур, Макаренко, захоплені живими Степан (член Волинського обласного проводу ОУН), Василько (районний комендант СБ), Комар (шевчук зв’язку обласного проводу ОУН) та інші ватажки ОУН і УПА. В цих операціях захоплено такі

Розділ 6. Боротьба збройних віddілів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним ...

трофеї: 1 станковий, 31 ручний кулемет, 172 автомати, 439 гвинтівок, 79 пістолетів, 216 гранат, 38 030 патронів, 1 рація, 72 коня та ін.

У багатьох випадках дії спецгруп тісно узгоджувалися із завданнями агентів-“внутрішників”, які впроваджувалися в мережу ОУН і повстанські загони. На випадок загрози викриття чи неможливості захоплення живими “ватажків” ОУН та УПА члени спецгруп фізично знищували останніх, у багатьох випадках створюючи враження, що це справа рук СБ.

У зв'язку з тим, що керівництву ОУН і командуванню УПА стало відомо про існування й особливості діяльності спецгруп, створення нових підрозділів було припинено. Ті з них, що лишилися, були укрупнені й діяли вкрай обережно, оскільки СБ вживала контрзаходів, спрямованих на їх виявлення і знешкодження²⁷⁶.

Ще одним прийомом боротьби проти повстанців стали т.зв. комбінації з “приманками”. У спецповідомленні НКВС УРСР на ім’я М. Хрушчова від 8 грудня 1945 р. наводяться найбільш вдалі випадки “полювання” на підпільників. 2 грудня в с. Новіт Перегінський РВ НКВС (Станіславщина) навмисно з малою охороною залишили родини повстанців, призначенні до виселення, а біля будинку розташувалася заїздка з бійців ВВ НКВС. Опівночі група вояків УПА наблизилася до будинку, щоб визволити рідних, але була зупинена вогнем, в результаті якого вбито 4-х з них. 4 грудня опергрупа Мельницє-Подільського РВ НКВС під час операції біля одного з сіл вбила 3 підпільників і спеціально не підібрала трупи. Вночі за тілами товаришів прийшло троє “лісовиків”, яких енкаведисти також вбили із засідки. З метою ліквідації станичного ОУН (с. Дубовилка) I. Кухти і його зв'язкового В. Кухти співробітники Підволочиського РВ НКВС Тернопільської області підкинули їм нібито загублене I. Кухтою повідомлення на адресу НКВС про місцезнаходження боївки СБ. Це “спрацювало” і 5 грудня СБ повісила I. Кухту, а В. Кухту розстріляла²⁷⁷. У такий та багато інших способів виявлялося й знищувалося багато учасників націоналістичного підпілля.

Загальні результати боротьби центру з “українським буржуазним націоналізмом” протягом першого півріччя 1945 р. ілюструють такі статистичні дані. За цей період проведено 9 238 чекістсько-військових операцій, в результаті яких вбито 34 210 учасників підпільного руху, захоплено 46 059; явка з повинною 25 868 вояків, усього 106 137. Крім того, заарештовано 5 717 “бандпособників”, виселено 5 395 родин “бандитів” (12 773 особи).

В ході операцій вилучено велику кількість зброї, боєприпасів та військового майна: 6 гармат, 268 станкових і 2 024 ручних кулемети, 125 мінометів, 5 гранатометів, 5 вогнеметів, 74 ПТР, 4 968 автоматів, 17 030 гвинтівок, револьверів та пістолетів, 30 490 гранат, 7 385 мін, майже 3 млн набоїв, 31 радіостанцію, 7 друкарень.

Власні втрати НКВС УРСР оцінювало у 692 вбитими, 808 пораненими, 62 зниклими безвісти, всього 1 562 співробітники НКВС—НКДБ, офіцерів ВВ НКВС і Червоної армії, рядового й сержантського складу, бійців винищувальних батальйонів і партійно-радянського активу. Разом з цивільним населенням сумарні втрати тут становили: 4 013 убитих, 544 поранених, 1 209 забраних повстанцями, всього 5 766²⁷⁸.

5. Боротьба радянських силових структур проти ОУН і УПА у 1945 р.

Прагнення ОУН посилити свій вплив у містах не залишилося непоміченим радянськими спецслужбами, які відреагували контрзаходами. Населення районних та обласних центрів ретельно перевірялося на предмет лояльності до влади. Так, начальник Дубнівського РВ НКДБ (Ровенська обл.) зобов'язав спеціальну оперативну групу до 10 березня 1945 р. очистити райцентр від підозрілих осіб. Розбивши місто на квартали, чекісти почали його планомірне прочісування, виявивши й затримавши кілька членів підпілля ²⁷⁹.

24 березня 1945 р. ухвалено постанову ЦК КП(б)У “Про перевірку обліку робітників та службовців на підприємствах промисловості, транспорту і в радянських установах західних областей України”. Про те, як виконувалася дана постанова, свідчить довідка оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У, підготовлена за матеріалами Станіславської області. Протягом місяця (до 20 квітня) тут перевірили 356 об’єктів, на яких працювало 20 553 громадянина. Серед них виявлено 528 “класово чужих елементів”. В обласному центрі серед 8 844 перевірених — 26 “шпигунів, агентів гестапо та підозрілих”, 71 “українсько-німецький націоналіст”, 14 “польських націоналістів”, 39 “зрадників батьківщини, німецьких пособників”, 11 “антирадянських елементів”, 3 “колишніх поліцай”.

Автор довідки вказує, що органи НКВС і НКДБ зволікають у виявленні та притягненні до відповідальності “ворогів народу”: лише 3 з 786 виявлених “антирадянських елементів” та інших категорій підозрілих були заарештовані, причому двоє — дезертири з Червоної армії та один вояк УПА ²⁸⁰.

Неодноразові звернення керівництва республіки до учасників самостійницького руху, негаразди воєнної доби й побуту, усвідомлення переваги військової машини сталінського режиму над збройними силами ОУН та УПА, обіцянки амністії — все це підштовхувало багатьох з них до припинення боротьби і виходу з лісу. Після широкого оприлюднення звернення Президії Верховної Ради і Раднаркому УРСР, ЦК КП(б)У від 19 травня 1945 р. “До робітників, селян та інтелігенції західних областей України” різко зросла кількість тих, хто бажав залишити зброю і вернутися до мирного життя. Протягом останньої декади травня у Станіславській області таких виявилося 600 осіб, Чернівецькій — 103, Ровенській — 76, Волинській — 62, Дрогобицькій — 40, Тернопільській — 35, Львівській — 22 ²⁸¹.

СБ жорстоко карала відступників та їхні родини. Але це не могло змінити невтішну для українського підпілля тенденцію. Досить часто її каталізатором виступали родичі вояків, які бажали вернути своїх близьких додому живими.

А тим часом силовий тиск на ОУН, УПА та їхніх симпатиків наростиав. У 1945 р. ще більшого поширення набули такі методи терору, як привселюдні страти полонених членів ОУН та вояків і командирів УПА.

6 січня 1945 р. у Яворові (Львівщина) повісили членів ОУН М. Верхоляка і Г. Саса ²⁸², 9 січня у Дрогобичі страчено повстанців Безика Й Білого, а в Бориславі — Лисика ²⁸³. У присутності 17 тисяч людей 11 січня у Стрию повісили З. Гайсака, П. Стефаніва, П. Бабія, М. Отецького, І. Рігуса ²⁸⁴. Трупи повішених підпільників в центрі м. Олеська влада не дозволяла знімати протягом кількох тижнів ²⁸⁵. Виконання

Розділ 6. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним ...

вироку над повстанцями Є. Янюком (Морозенком), С. Цибулою (Зубенком), О. Кожою (Грушою) у м. Горохові на Волині відбувалось на очах учнів місцевої школи²⁸⁶. На Львівщині прилюдно повісили підпільницю Є. Вілюру-Лівшук²⁸⁷.

Доходило і до варварських засобів залякування людей. 1 серпня 1945 р. до с. Дрячинів (Чернівецька обл.) після облави привезли двох повстанців і в присутності зігнаного населення обрізали їм статеві органи, а потім залишили помирати у страшних муках. Коли на Гуцульщині полоненим бійцям УПА вирізали на тілі тризуби, ламали кістки, забивали в ніс патрони, кілька присутніх на екзекуції жінок збожеволіло²⁸⁸.

Дуже часто після вдалих операцій переможці виставляли трупи чи відрізані голови повстанців у публічних місцях.

Одним з методів залякування селян стали підпали їх обійстъ, як це було у цілком спаленому с. Луцьки на Сокальщині (Львівська обл.)²⁸⁹ і Красієві (Коропецький р-н Тернопільської обл.).

Звичайними явищами, які супроводжували антиупівські заходи та чекістсько-військові операції, стали мародерство, знущання над невинним цивільним населенням, інші злочини проти особистості й гідності людини.

У повідомленні Прокурора УРСР Р. Руденка на адресу керівників республіки йшлося про злочинні дії співробітників правоохоронних органів щодо мешканців західноукраїнського регіону. Наведемо лише кілька типових прикладів з довгого переліку подібних фактів. У с. Стелівка Збаразького району Тернопільської області працівник райвійськкомату ст. лейтенант Зальцев проводив несанкціоновані обшуки, вилучаючи гроші, одяг, взуття, цінні речі. Цим же займався секретар Мельнице-Подільського райкому партії (Дрогобиччина) Чепиков. У с. Ганківці Заболотівського району на Станіславщині заступник голови райвиконкому Голубцов і другий секретар РК КП(б)У Наріжний примушували двох дівчат — Марію Ворошук і Анну Губшит поставити на місце скинутий з могили полеглих червоноармійців пам'ятник. Отримавши відмову, Голубцов з автомата дав чергу і вбив обох²⁹⁰.

У Вербському районі на Ровенщині спецгрупа на чолі з уповноваженим РВ НКВС Гусевим 18 березня реквізуvala u мешканця с. Стовбець Поліщука курей, кабана, а потім — ще й 50 кг борошна у млині. У квітні начальник РВ НКДБ Шайров, узявши без санкції прокурора під арешт священика Шаровського з с. Білогородка, надіслав у його садибу спецгрупу під виглядом боївки, яка забрала в господарстві священика кабана і свиноматку, у дяка — кабана, у сусідів — корову і теліцю. Все це приховано реалізував конюх райвідділу Мельник за розпорядженням Шайрова²⁹¹.

“Пробуксовувала” і система радянського правосуддя, тісно пов’язана з силовими структурами й цілковито підпорядкована партапаратові: у Ківерському районі Волинської області у камері попереднього ув’язнення (КПУ) утримувалося 10 осіб без санкції прокурора, причому деякі очікували з’ясування причин свого ув’язнення вже понад 2 місяці²⁹².

Масштаби несанкціонованого затримання і затягування розгляду справ були такими, що військовий прокурор Львівського округу Ліпатов постав перед необхідністю доповідати про порушення законності

5. Боротьба радянських силових структур проти ОУН і УПА у 1945 р.

органами НКВС у західних областях республіки та безпідставне притягнення громадян до кримінальної відповідальності Хрущову. У документі вказувалося, що на 1 червня 1945 р. залишилися 332 (17,4 %) незакінчені слідством справи з терміном понад 4 місяці, по яких не було прокурорської санкції на продовження терміну слідства. По Станіславській області кількість таких справ сягала 33,6 %, Львівській — 19 %. І з 4 884 справ у квітні—травні завершено слідством 1 886 (38,6 %). За цей час органами безпеки та військовим прокурором припинено кримінальне переслідування 324 громадян. Це число істотно зростало за рахунок виправдань вироків військових трибуналів (42 справи). У доповідній записці наводилися численні факти тиску на арештованих, побиття з метою здобуття необхідного для каральних установ “зізнання”²⁹³.

Зловживання і правопорушення, скосні представниками влади, не сприяли її авторитетові й підживлювали антирадянські настрої, з одного боку, та симпатії до учасників самостійницького руху, — з іншого.

Літньо-осіння кампанія, спрямована на знищення “залишків банд”, розгорталася згідно із вказівками ЦК КП(б)У, викладеними у постанові від 27 липня 1945 р. “Про ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”. Документ містив переважно апробовану в попередніх подібних рішеннях лексику, однак сприймався як віха в боротьбі з “українським націоналізмом”. Чергова ескалація збройного протистояння набула обопільного характеру. Якщо в серпні 1945 р. загальна кількість “бандпроявів” у західному регіоні республіки становила 77 випадків, то у вересні — 146. Під час повстанських акцій та в ході боїв загинуло 66 партійно-радянських і 153 місцевих активісти, 47 бійців та командирів. Українське підпілля зазнало таких втрат: 1 505 вбито, 2 203 полонено, 520 з'явилось з повинною²⁹⁴.

Особливої гостроти набули збройні зіткнення на Станіславщині, де радянський військовий контингент протягом липня—вересня провів 2 179 військово-чекістських операцій і 556 засідок. В результаті повністю розбито загони В. Гусака (96 осіб), М. Рибчина (Орлика) у 70 осіб, В. Зубкова (Коса) чисельністю 70 осіб, 57 бойовок та 11 кущів самооборони, ліквідовано керівництво Городенківського й Рогатинського надрайонних проводів ОУН, 3 районні проводи, один кущовий, 9 станичних ланок у Станіславському, Галицькому і Тлумацькому районах. При цьому вбито 1 159 і затримано 2 871 повстанців та 383 членів оунівської мережі, а також 1 495 “бандпосібників”. Крім того, викрито 9 складів з продуктами харчування, 1 — з одягом, 25 — зі зброєю, знищено 9 повстанських баз, 4 склади з боеприпасами і 543 схрони, в яких переховувалися повстанці²⁹⁵.

ОУН та УПА продовжували втрачати свої провідні кадри. 15 вересня 1945 р. загинув керівник пропагандистської служби ОУН Я. Бусел (Галина, Дніпровий, Київський, Шахтар), на посаду якого призначили П. Федуна (П. Полтаву), два дні по тому у Снятині вбито курінного УПА М. Лукашевича (Ягоду, Черника)²⁹⁶.

У листопаді радянська влада організувала черговий військово-політичний наступ. 5 і 15 листопада керівництво республіки оприлюднило ще два звернення, в яких обіцялась амністія для тих, хто добровільно

Розділ 6. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним ...

складе зброю. Паралельно з цим зміцнювалися силові структури західних областей. Лише до УНКВС по Львівській області з центрального апарату цього відомства було надіслано 84 особи досвідчених оперативних працівників²⁹⁷. Понад 200 оперативників з Київської і Харківської областей прибули для підсилення відділів по боротьбі з бандитизмом до райвідділів внутрішніх справ Станіславської області²⁹⁸. Співробітники радянських спецслужб щедро заохочувалися. 31 липня 1945 р. Президія Верховної Ради УРСР надіслала для вручення працівникам Ровенських управлінь НКВС та НКДБ 2 ордени Леніна, орден Бойового Червоної Прапора, орден Вітчизняної війни II ступеня, 9 орденів Червоної Зірки, 12 медалей “За бойові заслуги”. Згідно з протоколом Президії ВР УРСР, ще кілька десятків інших колег отримали урядові нагороди: 1 — орден Леніна, 17 — ордени Бойового Червоної Прапора, 30 — ордени Червоної Зірки, 44 — медалі “За бойові заслуги”²⁹⁹.

Одним з найважливіших напрямів діяльності радянських органів на рубежі 1945—1946 рр. стало забезпечення перших повоєнних виборів до Верховної Ради, які мали відбутися 10 лютого 1946 р. Щоб уникнути провокацій, а то й зриву процедури голосування, у населених пунктах розміщувалися військові гарнізони чисельністю від 10 до 50 бійців, які разом з винищувальними загонами і групами сприяння мали уbezпечити села й міста від повстанських атак. Крім того, були створені мобільні оперативно-розвідувальні групи, що під виглядом упівців рейдували місцевістю. Ці групи, які приступили до виконання доручених завдань 30 листопада, мали по 2 оперативних працівники і до 297 особового складу³⁰⁰.

Про інтенсивність зусиль радянських силових структур свідчать офіційні документи. У звіті Ровенського обкуму КП(б)У про боротьбу проти ОУН і УПА вказується, що лише від 5 до 15 листопада вбито 77, затримано 123, з'явилося з повинною 8 учасників підпілля й повстанців, притягнуто до відповідальності 33 “бандпосібники”, оформлено на виселення 27 родин (90 осіб). Частково розбито 11 “бандгруп”.

Згідно із вказівками центру, з частин Червоної армії та військових з'єднань НКВС сформовано 42 пошуково-рейдуючі групи, які з 12 листопада прибули в райони своїх дій і розпочали виконання розроблених планів. Крім того, в області було створено 18 груп самозахисту (139 осіб)³⁰¹.

На території Станіславщини протягом IV кварталу 1945 р. проведено 2 258 військово-чекістських операцій та 643 засідок (з них 903 військові операції та 274 засідки — у грудні), під час яких вбито 455 повстанців та членів націоналістичного підпілля³⁰².

До придушення національно-визвольного руху було залучено також регулярні з'єднання й частини Червоної армії. У травні 1944 р. сформовано Львівський військовий округ зі штабом у Ровно (від липня — у Львові). Він охоплював спочатку усі західноукраїнські та Житомирську області. На нього покладалася організація обласних, міських та районних військоматів, які мали забезпечувати Збройні сили призовним контингентом, а також підготовка резерву. Після розгрому Німеччини ЛВО очолив генерал-полковник М. Пухов.

У липні 1945 р. створено Прикарпатський військовий округ, до якого відійшли Станіславська, Тернопільська, Чернівецька, Закарпат-

5. Боротьба радянських силових структур проти ОУН і УПА у 1945 р.

ська, а також Кам'янець-Подільська й Вінницька області. Очолив ПрикВО генерал армії А. Єременко.

На території ЛВО по завершенні війни дислокувалися 1-ша гвардійська, 13-та, 5-та, 27-ма, 4-та гвардійська танкова армії, одна військово-повітряна армія, артилерійські бригади у Золочеві та Яворові, у складі ПрикВО — з'єднання колишнього 4-го Українського фронту, зокрема 38-ма та 18-та армії³⁰³.

Війська обох округів створили гарнізони у населених пунктах, а також мобільні загони і групи (на бронетехніці й автомобілях), які виконували завдання по охороні міст і сіл від повстанців та боротьбі з ними під час наступальних операцій.

В інформації політуправління Прикарпатського військового округу від 28 грудня 1945 р. повідомлялося, що у районах Тернопільської і Станіславської областей створено й діє майже 100 рухомих загонів та груп, які виловлюють і ліквідовують повстанців. Командування округу наказало рухомим підрозділам найближчим часом знищити збройне підпілля на території Станіславської, Тернопільської, Чернівецької областей і в деяких районах Закарпатської України. Ці заходи проводяться згідно з виробленими зараза легідь планами дій. До їх виконання залучені ВВ НКВС, СМЕРШ, НКВС і НКДБ. Керують діяльністю рухомих груп командири й штаби з'єднань.

Від 1 жовтня до 20 листопада рухомими загонами й групами військ округу здійснено 31 операцію з ліквідації "банд". При цьому було знищено 146, поранено 13 і затримано 969 "бандитів, співучасників, агентури та підозрілих осіб". Втрати рухомих підрозділів — 17 офіцерів, 46 рядових і сержантів убитими, 5 офіцерів та 9 рядових поранено, ще двох військовослужбовців полонено.

Згідно з оперативними даними, 2 листопада до 29 грудня було затримано 507 "бандитів" і вбито 109³⁰⁴.

Спільними зусиллями ВВ та органів НКВС, НКДБ, з'єднань і частин Радянської армії, військової контррозвідки, винищувальних батальйонів було встановлено тотальний контроль над кожним районом регіону, з'ясовано (хоча й досить приблизно) кількість боївок ОУН та підрозділів УПА, які в них оперували, закріплено за останніми відповідні армійські групи й відділи ВВ НКВС з метою їх ліквідації. Це дало певні результати вже на рубежі 1945—1946 рр. Націоналістичне підпілля й УПА продовжували зазнавати відчутних втрат. Під час бою під с. Бесіда (Жовківський р-н Львівська обл.) 19 грудня загинув крайовий провідник ОУН Львівського краю Д. Слюзар (Золотар, Арпад)³⁰⁵.

Для налагодження контактів із С. Бандерою у грудні 1945 р. Р. Шухевич відрядив за кордон начальника ГВР УПА Д. Грицая (Перебийноса) і другу особу крайового підпілля Д. Маївського (Тараса). Радянська агентура дізналася про їхній маршрут і на чехословацько-басарському кордоні вони потрапили в засідку. Д. Маївський застрелився, а Д. Грицая схопили і перевезли до в'язниці у Празі, де він теж покінчив життя самогубством³⁰⁶. Після цього новим шефом ГВР став О. Гасин (Лицар).

В інформаційному документі НКВС УРСР від 16 січня 1946 р. підбивалися підсумки "боротьби з бандитизмом" у західних областях Республіки від лютого 1944 р. до 1 січня 1946 р. За цей період прове-

Розділ 6. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним ...

дено 39 778 чекістсько-військових операцій, вбито 103 313, затримано 110 785 “бандитів”, арештовано 8 370 “оунівців” та 15 959 “активних повстанців”, з’явилося з повинною 50 058 осіб. Крім того, затримано 83 284 особи, які ухилялися від призову до Червоної армії³⁰⁷.

У 1945 р. ще в більших масштабах, ніж у попередньому році, здійснювалося виселення родин “бандитів і бандпосібників”. Загальна кількість репресованих у такий спосіб становила 7 393 родини (17 497 осіб)³⁰⁸.

Самостійницький рух вступив у зиму 1945—1946 рр. вже досить підірваний системними військовими та ідейно-політичними заходами сталінського режиму. Неспівмірний потенціал воюючих сторін, ізоляція ОУН та УПА від міжнародних джерел підтримки, поступово нарощуючі втома від війни і відчуженість населення, яке найбільше прагнуло вернутися до мирного, спокійного життя, величезні людські й матеріальні втрати спричинили перехід від дій великими частинами (на зразок регулярного війська) до партизанських та диверсійно-терористичних (невеликими маневреними загонами) груп. Підступна агентурно-оперативна діяльність радянських спецслужб, на які не змогла адекватно відповісти СБ ОУН, підривала рух зсередини.

За цих умов у середовищі теоретиків та лідерів ОУН і командного складу УПА вівся пошук нових доктринальних конструкцій, які відповідали б вимогам часу й конкретним обставинам. Визначальною їхньою рисою стало прагнення демократизувати програмні постулати і гасла Організації, а також сформувати надпартійну репрезентативну всеукраїнську інституцію, здатну стати над ОУН. Попри всі декларації УГВР такою не стала.

У літературі обидві конfrontуючі сторони звинувачуються у цинізмі й жорстокості. Навмисно не торкаючись даного питання на конкретних прикладах, все ж зазначимо, що цей феномен має багато аналогів у світовій історії, коли принцип “кров за кров”, “ зло породжує зло, а насилиство — насилиство у відповідь” стають домінуючими й виводять події та вчинки за межі раціональної доцільності. Складну й суперечливу діалектику кровопролитного протистояння дуже важко оцінювати моральними категоріями. Не спрацьовують і суто юридичні критерії, оскільки, з одного боку, радянське керівництво відстоювало цілісність держави та конституційний лад, а лідери ОУН і УПА, у свою чергу, не вважали сталінський режим легітимним не лише в західній, а й в інших регіонах України і вели боротьбу за відродження суверенної української державності.

Період II світової війни самостійницькі сили використали для самозречених спроб завоювати право на УССД. Однак через низку об’єктивних і суб’єктивних факторів цього не вдалося досягти.